

Łukasz WOJCIESZAK

Politechnika Świętokrzyska w Kielcach

drwojcieszak@gmail.com

GAZOCIĄG TAPI – NIEPEWNA PRZYSZŁOŚĆ AMBITNEGO PROJEKTU

ABSTRACT **TAPI gas pipeline – uncertain future of an ambitious project?**

The paper presents the history of the project: Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India (TAPI) Pipeline. The pipeline is designed to connect four Asian countries: Turkmenistan, Afghanistan, Pakistan and India, and provide them not only with natural gas but also contribute to the peace and stability in conflict–prone regions. The author describes genesis and details of this investment as well as how important it is for the U.S. Further section shows the role of TAPI competitor – the IPI gas pipeline (Iran–Pakistan–India). The author presents the attitude of each country: Turkmenistan, Afghanistan, Pakistan and India towards the project, focusing on factors that could lead to the success as well as to the failure of the investment. Finally it shows the position of Russia, one of the major players in the region, and the prospects of the planned investment.

Keywords: TAPI, pipeline, project, investment

Słowa kluczowe: TAPI, gazociąg, projekt, inwestycja

WSTĘP

Wspólne przedsięwzięcia gospodarcze, podejmowane przez sąsiadujące ze sobą państwa, mogą się okazać, jak potwierdza historia, środkiem łagodzącym wzajemne napięcia i wpływającym na pokojową egzystencję nierzadko skłóconych ze sobą krajów. Projekt gazociągu TAPI, łączącego Turkmenistan, Afganistan, Pakistan oraz Indie, jest nie tylko kolejną próbą zwiększenia bezpieczeństwa gazowego wymienionych państw, lecz także szansą na zapewnienie im stabilniejszej sytuacji politycznej. Realizacja inwestycji mogłaby doprowadzić do powstania długoterminowego partnerstwa energetycznego, zwiększającego gospodarczą zależność, a co za tym idzie – większą pewność co do możliwych manewrów w sferze polityki zagranicznej.

Na uwagę zasługuje fakt, że projekt gazociągu TAPI zakłada przesył surowca na linii północ-południe, a także to, iż inwestycja ta ma wzmocnić znaczenie Turkmenistanu, pragnącego wyemancypować się spod wpływów Rosji, kontrolującej sieci przesyłowe istniejące już w czasach ZSRR. W przedsięwzięciu partycypują cztery państwa o rozbieżnych nierzadko interesach (w tym także gospodarczych), co może utrudnić realizację tej inicjatywy pomimo jej wsparcia ze strony USA. Pewne wątpliwości może budzić również finansowe bezpieczeństwo tej inicjatywy. Celem artykułu jest przedstawienie istniejących trudności, jak również roli i znaczenia mocarstw, które z różnych przyczyn są zainteresowane tą inwestycją. Biorąc pod uwagę piętrzące się przeszkody, można założyć, że projekt TAPI, pomimo swojej celowości, jest trudny w realizacji, ale w przewidywalnej przyszłości jego powstanie jest możliwe.

Wydaje się, że najważniejszym problemem przy budowaniu rurociągu jest niestabilna sytuacja w Afganistanie. Z uwagi na sąsiedztwo państw bogatych i ubogich w zasoby gazu ziemnego projekt TAPI napotyka na silną konkurencję innych rurociągów, w szczególności zaś projektów uwzględniających tak znaczące państwa regionu, jak Iran czy Chiny. Państwa te, będące zarówno odbiorcami, jak i dostawcami surowca, od lat wykorzystują swoje wpływy w celu partycypacji w realizowanych przedsięwzięciach. Uwzględniając również znaczenie innych zainteresowanych potęg: USA i Rosji, należy przeanalizować uwarunkowania rzutujące na powodzenie tego przedsięwzięcia.

GENEZA INWESTYCJI

Pierwsze koncepcje poprowadzenia gazociągu z Azji Centralnej do Indii pojawiły się już w latach 80. XX wieku, jednak na przeszkodzie realizacji tych zamierzeń stanęła wojna w Afganistanie¹. Pomysł zbudowania gazociągu TAPI, łączącego Turkmenistan, Afganistan, Pakistan i Indie, został zaproponowany na początku lat 90. XX wie-

¹ A. Głogowski, *Af-Pak. Znaczenie zachodniego pogranicza pakistańsko-afgańskiego dla bezpieczeństwa regionalnego w latach 1947-2011*, Kraków 2012, s. 175, *Societas – Księgarnia Akademicka*, 49. Stosunki radziecko-indyjskie zacieśniły się jeszcze w latach 50. XX wieku. Współpraca gospodarcza obu państw rozwijała się w kolejnych dekadach aż do rozpadu ZSRR.

ku w celu przesyłania gazu ziemnego z regionu Morza Kaspijskiego do Indii, poprzez Afganistan i Pakistan. Szczegółowy plan rurociągu był kilkakrotnie zmieniany, jednak podstawowa idea pozostała ta sama: połączyć niewykorzystane złoża gazu ziemnego w Turkmenistanie z krajami Azji Południowej, które doświadczają niedoborów energii z powodu rosnącej populacji oraz wzrostu gospodarczego. Pierwszy protokół ustaleń w sprawie realizacji tego projektu został podpisany pomiędzy Turkmenistanem i Pakistanem w 1995 roku, jednak na przeszkodzie realizacji inwestycji znów stanęła niepewna sytuacja polityczna w Afganistanie².

Rurociąg ma połączyć bogatą w surowce Azję Centralną z posiadającą ogromne zapotrzebowanie energetyczne Azją Południową, przynosząc korzyści czterem państwom: Turkmenistanowi, Afganistanowi, Pakistanowi i Indiom, kosztem dwóch innych: Iranu i Rosji. Szybkie doprowadzenie tej inwestycji do skutku mogłoby sprawić, że Azja Centralna zaczęłaby jeszcze skuteczniej wymykać się spod kontroli Kremla, a Iran znalazłby się poza niezwykle dochodowym „szlakiem gazowym”³. Opóźnienia w realizacji rurociągu TAPI nie przeszkodziły jednak w powstaniu gazociągu łączącego Iran i Pakistan.

Najsłabszym ogniwem transnarodowej inwestycji jest niestabilny politycznie Afganistan. W okresie rządów talibów w Afganistanie przed realizacją gazociągu piętrzyły się trudności uniemożliwiające przeprowadzenie prac, natomiast po inwazji w 2001 roku konieczne działania zintensyfikowano. W lutym 2002 roku prezydent Afganistanu Hamid Karzaj spotkał się z prezydentem Pakistanu Pervezem Musharrafem, wyrażając zgodę na współpracę w sprawie proponowanego gazociągu. W maju 2002 roku szefowie państw Turkmenistanu, Afganistanu i Pakistanu zgodzili się na współpracę w ramach projektu, a w lipcu 2002 roku Azjatycki Bank Rozwoju – na finansowanie badań związanych z projektem poprzez dostarczenie regionalnej pomocy technicznej⁴.

Sprawę projektu TAPI poruszano na spotkaniach poświęconych Afganistanowi. W 2006 roku na zjeździe zainteresowanych stron w New Delhi państwa obiecały przyspieszenie organizacji rurociągu oraz wsparcie dla Afganistanu, który miałby stać się

² R.G. Palau, *The TAPI Natural Gas Pipeline. Status and Source of Potential Delays*, [online] https://www.cimicweb.org/Documents/CFC%20AFG%20Social%20Well-being%20Archive/CFC_Afghanistan_TAPI_Feb12.pdf, 26 III 2014. Propozycję budowy gazociągu, który prowadziłby do odbiorców w Pakistanie, wysunęła firma Bidas S.A.P.I.C., zwracając się z tą sprawą do ówczesnego prezydenta Turkmenistanu. W celu realizacji inicjatywy utworzono konsorcjum Centgas, w skład którego weszły międzynarodowe korporacje i firmy działające w sektorze naftowo-gazowym. Gazociąg, mający liczyć 1271 km długości, mógłby być przedłużony do Indii. Z powodu pogarszającej się sytuacji w Afganistanie z konsorcjum wycofała się firma Unocal, będąca głównym inwestorem przedsięwzięcia. Zob. A. Głogowski, *Af-Pak. Znaczenie...*, s. 175.

³ J. Gajda, *Co dalej z Afganistanem? Rywalizacja mocarstw pod Hindukuszem*, Konflikty.wp.pl, 24 IX 2012, [online] <http://konflikty.wp.pl/kat,1020347,page,4,title,Co-dalej-z-Afganistanem-Rywalizacja-mocarstw-pod-Hindukuszem,wid,14953199,wiadomosc.html>, 18 X 2013.

⁴ J. Foster, *Afghanistan, the TAPI Pipeline, and Energy Geopolitics*, „Journal of Energy Security” 2010, 23 III, [online] http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&id=233:afghanistan-the-tapi-pipeline-and-energy-geopolitics&catid=103:energysecurityissuecontent&Itemid=358, 13 VII 2013.

„mostem energetycznym”. W 2008 roku na spotkaniu w Paryżu została przedstawiona Narodowa Strategia Rozwoju Afganistanu (2009-2013). 25 kwietnia 2008 roku w Is-lamabadzie przedstawiciele czterech azjatyckich państw: Turkmenistanu, Afganistanu, Pakistanu i Indii, podpisali umowę przewidującą rozpoczęcie w 2010 roku budowy gazociągu TAPI. Uruchomienie rurociągu miałyby nastąpić do 2015 roku⁵. Nazwa gazociągu jest akronimem pochodzącym od pierwszych liter nazw państw – sygnatariuszy porozumienia.

11 grudnia 2010 roku przedstawiciele czterech zainteresowanych państw podpisali w Aszchabadzie porozumienie o budowie gazociągu⁶; osobne porozumienie w sprawie gazociągu TAPI sygnowali także ministrowie energetyki czterech państw. Kluczowe znaczenie posiadała jednak Umowa Ramowa Gazociągu (GPFA), ustalająca najważniejsze kwestie dotyczące inwestycji.

Gazociąg miał być wart 7,6 mld USD, a jego budowa miała zakończyć się w 2014 roku⁷ (tymczasem termin ten uległ znacznemu opóźnieniu, a koszt inwestycji wynieść może od 10 mld do 12 mld USD)⁸. Rurociągiem tym gaz ma popłynąć z Turkmenistanu do Indii, biegnąc między innymi przez prowincję Kandahar w pogrążonym w walkach Afganistanie, a następnie przez pozostające poza prawem tzw. tereny plemienne w Pakistanie, co każe wątpić w szybką wykonalność projektu. Warto zauważyć, że choć zainteresowane państwa przeprowadziły szereg spotkań poświęconych inwestycji, to na przeszkodzie realizacji tego projektu stał głównie chroniczny brak stabilności w Afganistanie⁹.

Zdaniem wicepremiera Turkmenistanu Bajmurata Chodzchamezamedowa podpisanie przez turkmeńską firmę Türkmengaz kontraktu na sprzedaż gazu indyjskiemu koncernowi GAIL i spółce Inter State Gas Systems z Pakistanu było historycznym wydarzeniem na skalę światową. Co istotne, Turkmenistan podpisał również list intencyjny o współpracy gazowej z Afganistanem. Zawarte umowy miały stanowić podstawę do budowy gazociągu TAPI, transportującego turkmeński gaz przez Afganistan do Pakistanu i Indii. Według Klausa Gerhaeussera, dyrektora Azjatyckiego Banku Rozwoju, jest to przykład współpracy regionalnej bez precedensu¹⁰, na której *zyska każdy z uczestników projektu i dzięki temu będzie to nie tylko rurociąg pokoju, ale także ruro-*

⁵ Tamże.

⁶ Umowę podpisali prezydenci: Turkmenistanu (Gurbanguly Berdimuhamedow), Afganistanu (Hamid Tarzaj), Pakistanu (Asif Ali Zardari), oraz indyjski minister ds. ropy naftowej i gazu ziemnego (Murli Deora).

⁷ T. Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne w pierwszej dekadzie XXI wieku. Mozaika interesów i geostrategii*, Kraków 2011, s. 246.

⁸ T. Rejepova, *Turkmenistan and Afghanistan Sign Agreement Over TAPI Gas Pipeline*, The Central Asia-Caucasus Analyst, 9 VIII 2013, [online] <http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12790-turkmenistan-and-afghanistan-sign-agreement-over-tapi-gas-pipeline.html>, 24 IX 2013.

⁹ *Gaz popłynie do Indii przez Pakistan*, „Rzeczpospolita” 2010, 11 XII.

¹⁰ Energetyczne projekty łączą często skłócone ze sobą dotychczas państwa, ale względy gospodarcze okazują się silniejsze niż polityczne animozje. Przykładem takiej inicjatywy są plany energetycznej współpracy Izraela z Egiptem i Turcją. Izraelski surowiec miałby być przesyłany do obu państw, co prawdopodobnie pociągnęłoby za sobą ocieplenie napiętych do niedawna relacji.

*ciąg do dobrobytu*¹¹. Azjatycki Bank Rozwoju przeprowadził studium wykonalności projektu, udzielając częściowej pomocy technicznej, co pokrywało wszakże niewielką część istniejących potrzeb (żadne z czterech państw nie wzięło na siebie finansowania budowy gazociągu, którego koszt może wzrosnąć nawet do 12 mld USD)¹².

PROJEKT GAZOCIĄGU

W celu przyspieszenia realizacji projektu TAPI utworzony został Komitet Sterujący na Poziomie Ministerialnym (Poziom Technicznej Grupy Roboczej). Odpowiednie przepisy, dotyczące bezpieczeństwa rurociągu, zostały zamieszczone w najważniejszych dokumentach: Porozumieniu Międzyrządowym oraz Umowie Ramowej Gazociągu. Turkmenistan zaproponował utworzenie spółki celowej, która przygotowałaby studium wykonalności i prac projektowych gazociągu. Państwa uzgodniły powstanie spółki TAPI Ltd., mającej posiadać wkład początkowy w wysokości 20 mln USD (a więc po 5 mln USD od każdego państwa). Do spółki zgodził się przystąpić GAIL – czołowa indyjska firma działająca w sektorze gazu ziemnego¹³.

Długość gazociągu TAPI miałyby wynosić ok. 1650 km¹⁴, a jego docelowa zdolność przesyłu osiągnęłaby wielkość 33 mld m³ gazu rocznie¹⁵. Dochód z tranzytu mógłby wynieść 300 mln USD w ciągu roku¹⁶. Punktem spornym okazała się kwestia ceny, którą płaciliby nabywcy gazu od Turkmenistanu. Początkowo miała to być jednakowa cena dla wszystkich kupujących, lecz później negocjacje toczyły się indywidualnie¹⁷. Trasa rurociągu ma połączyć Azję Środkową i Centralną, biegnąc od złóż gazu Dauletabad w Turkmenistanie wzdłuż autostrady, przez Herat, Helmand i Kandahar w Afganistanie, do Quetta i Multan w Pakistanie oraz do Fazilka w Indiach¹⁸. Niewykluczone są jednakże modyfikacje tej trasy.

TAPI miałyby połączyć zwaśnione od dekad państwa: Indie i Pakistan, a przede wszystkim przeciąć Afganistan w rejonie działań coraz silniejszych talibów. Z drugiej

¹¹ *Gazociąg przyniesie pokój w Azji? Nowe umowy gazowe Turkmenistanu*, Wyborcza.pl, 25 V 2012, [online] http://m.wyborcza.biz/biznes/1,106501,11794839,Gazociag_przyniesie_pokoj_w_Azji_Turkmenistan_podpisał.html, 8 VII 2013. Por. A. Sen Sarma, *Uncertainty Still Looms Large Over TAPI*, „ICWA Issue Brief” 2012, 28 IX, s. 5, [online] <http://www.icwa.in/pdfs/IBunsertanistill.pdf>, 15 IV 2014.

¹² A. Siddique, *Hurdles Remain For TAPI Gas Project*, Radio Free Europe/Radio Liberty, 23 V 2012, [online] <http://www.rferl.org/content/hurdles-for-tapi-pipeline-project/24590971.html>, 13 VII 2013.

¹³ *Formation of SPV (TAPI Limited) for the TAPI Pipeline Project and to permit GAIL India Ltd. to join the SPV*, Press Information Bureau, Government of India, 7 II 2013, [online] <http://www.pib.nic.in/newsite/erelease.aspx?relid=92067>, 4 IV 2014.

¹⁴ Podaje się również inne wielkości: 1680 czy 1800 km.

¹⁵ T. Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne...*, s. 246.

¹⁶ J. Foster, *Afghanistan, the TAPI...*

¹⁷ Szerzej zob. A. Głogowski, *Af-Pak. Znaczenie...*, s. 177.

¹⁸ J. Foster, *Afghanistan, the TAPI...*

strony państwa zaangażowane w tę inwestycję mogą próbować nakłonić talibów do zaniechania ataków na nią, a opłaty z tranzytu gazu pomogłyby w odbudowie afgańskiej gospodarki¹⁹. Powstanie gazociągu TAPI byłoby szczególnie korzystne dla Turkmenistanu, który zyskałby większą niezależność w stosunku do Gazpromu (od rozpadu ZSRR to właśnie rosyjski monopolista miał wyłączność na eksport turkmeńskiego gazu). Warto zauważyć, że już uruchomienie, w grudniu 2009 roku, gazociągu z Turkmenistanu do Chin stanowiło częściowe zerwanie z monopolistyczną rolą Kremla w eksporcie turkmeńskiego surowca²⁰.

Handel energią mógłby zatem odgrywać w regionie jeszcze ważniejszą rolę niż dotychczas, stając się jednym z filarów współpracy regionalnej między krajami Azji Środkowej i Południowej. Pomimo dużego znaczenia surowca trudno jednak obecnie przewidywać powtórzenie się w regionie pozytywnego scenariusza integracji europejskiej z początku lat 50. XX wieku, prowadzonej na bazie węgla i stali, co pozwoliło stworzyć podwaliny pod Unię Europejską²¹, między innymi z uwagi na zbyt napięte wciąż stosunki polityczne między Indiami i Pakistanem. Turkmeński gaz już obecnie pozwala jednak wypierać wpływy Rosji, zapewniając dywersyfikację źródeł dostaw surowca do części państw i tworząc pewne podstawy współpracy niezależnej od kurateli Moskwy.

WSPARCIE ZE STRONY USA

Projekt TAPI, co znaczące, cieszy się wsparciem państw zachodnich (w tym zwłaszcza USA), a jego zwolennicy utrzymują, że może on wpłynąć na uspokojenie napiętej sytuacji w regionie. Poparcie dla inwestycji ze strony USA wynika między innymi z faktu, iż te postrzegają go jako konkurencję wobec rurociągu IPI (Iran–Pakistan–Indie). Rurociąg TAPI jest zgodny z amerykańskim dążeniem do łączenia Azji Środkowej i Południowej, jak również dywersyfikacji szlaków eksportu gazu turkmeńskiego. George Krol, zastępca asystenta sekretarza stanu ds. Azji Południowej i Środkowej, stwierdził, że priorytetem USA w Azji Środkowej jest zróżnicowanie regionu pod względem źródeł energii oraz tras dostaw. Jak dodał, Azja Środkowa odgrywa istotną rolę w strategii USA w Afganistanie²².

¹⁹ *Gazociąg przyniesie pokój w Azji?...*

²⁰ A. Sumara, *Pokojuowy gazociąg TAPI*, Inżynieria.com, 25 V 2012, [online] <http://paliwa.inzynieria.com/cat/1/art/32297/pokojuowy-gazociag-tapi>, 13 VII 2013.

²¹ Tak np.: D. Bochkarev, *Building a Case for the Trans-Afghan Gas Corridor*, Natural Gas Asia, 27 VII 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/building-a-case-for-the-trans-afghan-gas-corridor>, 8 X 2013.

²² J. Foster, *Afghanistan, the TAPI..* Głównym celem USA w regionie kaspijskim jest stworzenie na południowych obszarach byłego ZSRR stabilnej politycznie i ekonomicznie strefy bezpieczeństwa, zarazem powiązanej z Zachodem oraz niezależnej od Rosji i Iranu. Stąd też Waszyngton udziela poparcia projektom stworzenia sieci transportowej, umożliwiającej eksport kaspijskich surowców z pominięciem pośrednictwa Rosji. Zob. A. Wołowska, *Kaspijska ropa i gaz – realia pod koniec roku 2000*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 14 IV 2001, s. 22, [online] <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2001-04-15/kaspijska-ropa-i-gaz-realii-pod-koniec-roku-2000>, 1 II 2016.

Poparcie USA dla rurociągu jest w znacznej mierze wynikiem dążenia Waszyngtonu, aby zmniejszyć zależność państw Azji od irańskich surowców. Jednocześnie też, w przypadku realizacji gazociągu TAPI, znaczące dochody przypadną państwom tranzytowym, a amerykańskie firmy będą mogły skorzystać na uczestnictwie w projekcie²³. Ambasadador USA w Pakistanie, Richard Olson, stwierdził, że jego kraj popiera projekt gazociągu TAPI, w przeciwieństwie do rurociągu Iran–Pakistan, akcentując przy tym chęć pomocy Pakistanowi w sferze energetyki i zapewniając o pełnym poparciu Stanów Zjednoczonych²⁴. Inwestycja oznacza nie tylko ekonomiczne wsparcie dla Afganistanu, ale stanowi też zachętę do współpracy jego społeczeństwa na rzecz zapewnienia spokoju w państwie.

Pomimo wspomnianego już zainteresowania amerykańskich firm (aktywność wykazuje tu między innymi Chevron i ExxonMobil)²⁵ niestabilność Afganistanu odstrasza je od przystąpienia do projektu TAPI, zagrażając również przebiegowi Nowego Jedwabnego Szlaku²⁶. Realizacja nakreślonego planu rurociągu TAPI może stać się trudna w przypadku trwania konfliktu lub nieformalnego podziału kraju, zwłaszcza w aspekcie wycofania się wojsk NATO z Afganistanu. W tym wypadku proponowany rurociąg Turkmenistan–Północny Afganistan–Tadżykistan–Chiny jawi się jako stosunkowo bezpieczniejszy niż TAPI, a wsparcie finansowe ze strony Pekinu wydaje się pewniejsze niż Waszyngtonu²⁷. USA nadal jednak wspierają projekt, zdając sobie sprawę z jego potencjalnych korzyści.

GAZOCIĄG IPI

Koncepcja gazociągu łączącego Iran i Pakistan pojawiła się już w 1989 roku²⁸ i była przedmiotem dyskusji między tymi państwami od połowy lat 90. XX wieku. Iran pod-

²³ *US Reiterates Support for TAPI Pipeline*, Natural Gas Asia, 17 VIII 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/us-reiterates-support-for-tapi-pipeline>, 8 X 2013.

²⁴ *US Backs TAPI But Not Iran-Pakistan Pipeline*, Natural Gas Asia, 6 III 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/us-backs-tapi-but-not-iran-pakistan-pipeline>, 9 X 2013. Kwestia finansowania gazociągu TAPI środkami pochodzącymi z USA jest przedmiotem licznych spekulacji i wątpliwości. Trudno jednoznacznie stwierdzić, jakie środki mogłyby zostać przeznaczone na wsparcie tak niepewnego projektu.

²⁵ C.A. Fitzpatrick, *Lack of Transparency. Reported Spills Plague Turkmenistan as TAPI Still Awaits a Major*, Natural Gas Europe, 16 V 2013, [online] <http://www.naturalgaseurope.com/turkmenistan-tapi-pipeline>, 30 IX 2013. Chevron cieszył się poparciem turkmeńskiego prezydenta Berdymukhamedowa, który obiecywał mu udzielenie zgody na eksploatację bogatych złóż w rejonie Morza Kaspijskiego.

²⁶ Nowy Jedwabny Szlak to inicjatywa USA skierowana do państw Azji Środkowej i Afganistanu. W nawiązaniu do starożytnej drogi łączącej Europę i Bliski Wschód z Chinami celem tej inicjatywy jest zwiększenie tranzytowego znaczenia Azji Środkowej oraz integracja państw regionu.

²⁷ *New Chinese Pipeline Proposal. Implications in Central Asia, Afghanistan and Beyond*, Natural Gas Asia, 21 VI 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/china-pipeline-proposal-implications>, 21 VI 2013.

²⁸ A. Głogowski, *Af-Pak. Znaczenie...*, s. 178.

pisał wstępne porozumienie z Pakistanem w 1995 roku, proponując później przedłużenie rurociągu do Indii²⁹. Zaczęto zatem rozpatrywać możliwość budowy gazociągu IPI, łączącego wszystkie trzy państwa (przebiegałby pomiędzy irańskim polem gazowym South Pars w Zatoce Perskiej a indyjskim stanem Gujarat), który mierzyłby ok. 2700 km długości³⁰, posiadając docelową przepustowość 55 mld m³. Kiedy w lipcu 2008 roku Pakistan i Indie porozumiały się we wszystkich dotychczas spornych kwestiach na temat gazociągu, Indie nieoczekiwanie wycofały się z projektu, na co niewątpliwie wpływ miały niechętnie inicjatywie USA. Waszyngton, dostrzegając groźbę wzmocnienia pozycji Iranu, wezwał również Pakistan do wycofania się z inicjatywy. Jak zapowiedział specjalny wysłannik USA do Pakistanu i Afganistanu Richard Holbrooke, Islamabad będzie musiał wycofać się z udziału w rurociągu IPI, jeśli chce skorzystać z amerykańskiej pomocy w imporcie skroplonego gazu ziemnego i energii elektrycznej z Tadżykistanu³¹.

Ambasador Iranu w Indiach poinformował, że jeśli Indie szybko nie zdecydują się na przystąpienie do trójstronnego porozumienia w sprawie budowy gazociągu biegnącego z Iranu przez terytorium Pakistanu do Indii, Iran będzie zmuszony zaproponować udział w gazociągu innemu państwu, co w praktyce oznaczało zwrot ku Chinom³². Zrodził się wówczas pomysł powstania gazociągu Iran–Pakistan–Chiny (te ostatnie wykazały zainteresowanie projektem), jednak najsilniejsza okazała się współpraca na linii Teheran–Islamabad. W marcu 2010 roku Iran i Pakistan podpisały w Ankarze porozumienie w sprawie gazociągu, w czerwcu – umowę na dostawy gazu od 2014 roku, a w listopadzie – umowę dotyczącą budowy irańsko-pakistańskiego odcinka rurociągu. Co ważne, chęć powrotu do negocjacji wyraziły również Indie, co spotkało się z kolejnymi ostrzeżeniami USA³³.

Pakistan, choć jest sojusznikiem USA w regionie, nie waha się zatem przed przymierzem z jego wrogiem, a tym bardziej z Indiami, mając dodatkowo na uwadze własne, nierzadko skomplikowane, relacje z Waszyngtonem³⁴. Na tym trudnym sojuszu mogą w dłuższej perspektywie skorzystać nie tylko Iran czy Indie, ale również Moskwa i Pekin³⁵.

²⁹ M. Munir, M. Ahsan, S. Zulfqar, *Iran-Pakistan Gas Pipeline. Cost-Benefit Analysis*, „Journal of Political Studies” 2013, Vol. 20, s. 161.

³⁰ Z uwagi na możliwe modyfikacje przyjąć można, że długość gazociągu wyniesie od 2600 do 3000 km.

³¹ T. Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne...*, s. 244.

³² J. Łupińska, *Iran straszy Indie budową gazociągu do Chin*, Portal Spraw Zagranicznych, 17 IX 2009, [online] <http://www.psz.pl/tekst-23270/Iran-straszy-Indie-budowa-gazociagu-do-Chin>, 3 X 2013.

³³ T. Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne...*, s. 245. Realizacja inwestycji wyraźnie wzmocniłaby bezpieczeństwo gazowe Indii, jednak kluczowe problemy dotyczyły kwestii związanych z bezpieczeństwem i opłatami tranzytowymi. Indie już od połowy 2007 roku twierdziły, że najpierw chcą rozwiązać kwestię opłat tranzytowych oraz taryf transportowych z Pakistanem. Poza tym w grę wchodzi także rosnąca alienacja Iranu na arenie międzynarodowej, czego przyczyną były jego coraz większe ambicje nuklearne. Zob. J. Łupińska, *Iran straszy...*

³⁴ *TAPI Gas Pipeline. A Project in the Midst of Conflict*, Natural Gas Asia, 27 I 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/tapi-gas-pipeline-a-project-in-the-midst-of-conflict-4373>, 7 X 2013.

³⁵ P. Escobar, *Eurazjatycka partia szachów*, Kresy.pl, 19 I 2012, [online] <http://www.kresy.pl/publicystyka,analizy?zobacz/eurazjatycka-partia-szachow>, 2 IX 2013.

We wrześniu 2013 roku, podczas spotkania w czasie 68. sesji dorocznego Zgromadzenia Ogólnego ONZ w Nowym Jorku, przedstawiciel Iranu zapowiadał dalsze prace nad rurociągiem³⁶. Pracą przy gazociągu zainteresowany jest też Gazprom³⁷. Powstanie gazociągu Iran–Pakistan jest zatem jedynie kwestią czasu, a obopólne ekonomiczne korzyści odgrywają ważniejszą rolę niż polityczne sojusze.

STANOWISKA POSZCZEGÓLNYCH PAŃSTW

Turkmenistan

Turkmenistan od lat przesyła gaz państwom azjatyckim, takim jak Rosja³⁸, Iran czy Chiny, będąc jednym z największych dostawców surowca na kontynencie. Potwierdzone zasoby turkmeńskiego gazu wynosiły pod koniec 2011 roku ok. 17,5 bln m³, a roczna produkcja paliwa w tym roku – ok. 59,5 mld m³³⁹. Po przejściu władzy przez prezydenta Gurbanguly'ego Berdimuhammedowa w 2006 roku, Turkmenistan zintensyfikował zabiegi na rzecz realizacji projektu TAPI. W perspektywie długoterminowej ów gazociąg może posłużyć również do eksportu gazu z największego turkmeńskiego złoża, jakim jest Południowy Jolotan-Osman⁴⁰ (właśnie z niego pochodzą dostawy paliwa np. do Chin).

W maju 2012 roku państwowa firma Turkmengaz podpisała umowę sprzedaży i zakupu gazu (GSPA) z pakistańskim Inter State Gas Systems oraz indyjskim koncernem GAIL⁴¹. Stanowiło to swoisty wstęp do realizacji kluczowej inwestycji, jaką jest rurociąg TAPI; w wyniku konsultacji przeprowadzonych między stronami w Aszchabadzie wszyscy uczestnicy zgodzili się na stworzenie spółki o nazwie TAPI Ltd. Warto zauwa-

³⁶ *Iran, Pakistan Stress the Need for Gas Pipeline*, Natural Gas Asia, 25 IX 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/iran-pakistan-stress-the-need-for-gas-pipeline>, 26 IX 2013.

³⁷ *Russia Keen to Execute Iran-Pakistan Pipeline Project*, Natural Gas Asia, 19 IX 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/russia-keen-to-execute-iran-pakistan-pipeline-project>, 26 IX 2013.

³⁸ Po upadku ZSRR ważnym źródłem dochodu Turkmenistanu były środki uzyskiwane ze sprzedaży gazu Rosji. Zob. D. Yergin, *The Quest. Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*, New York 2011, s. 73.

³⁹ *BP Statistical Review of Global Energy*, VI 2013, s. 20, 22, [online] http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf, 25 XI 2013. Bogate zasoby gazu ziemnego na obszarze Turkmenistanu wzbudziły zainteresowanie Unii Europejskiej. Była ona skłonna poprzeć projekt transportu surowca z tego państwa przez Iran do Turcji, co w części zapewniłoby zakładane wielkości dostaw projektowanego gazociągu Nabucco. Zob. A. Jarosiewicz, M. Falkowski, *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, Warszawa 2008, s. 15-16, *Punkt Widzenia – Ośrodek Studiów Wschodnich*.

⁴⁰ *Turkmenistan lobbuje gazociąg do Indii i Pakistanu*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 15 XII 2010, [online] <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-12-15/turkmenistan-lobbuje-gazociag-do-indii-i-pakistanu>, 2 IX 2013.

⁴¹ *TAPI Pipeline Deal Signed*, Natural Gas Asia, 23 V 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/tapi-pipeline-deal-signed-5647>, 8 X 2013.

żyć, że Turkmenistan ma wystarczające rezerwy do zasilania gazociągu TAPI – wspomniane już pole gazowe Południowy Jolotan-Osman zawiera od 4 do 14 bln m³ surowca i jest w stanie wyprodukować ok. 70 mld m³ paliwa rocznie⁴².

Aszchabad już od lat 90. dążył do dywersyfikacji siatki gazociągów, co uniezależniałoby go od jednego odbiorcy i dawało dużo lepszą pozycję negocjacyjną. Uniezależnienie się pozostającego od lat *de facto* w samoizolacji Turkmenistanu od rosyjskiej infrastruktury przesyłowej stało się istotne również z uwagi na jego chłodne stosunki z Rosją. W kwietniu 2009 roku doszło do awarii magistrali Azja Centralna-Centrum i wstrzymania dostaw turkmeńskiego gazu do Rosji, czego przyczyną, według Aszchabadu, było nagłe i znaczne zmniejszenie odbioru surowca przez Gazprom. Co ważne, pomimo naprawy uszkodzeń, przesyłu gazu nie wznowiono, a rosyjski koncern zażądał rewizji obowiązującego długoletniego kontraktu, domagając się obniżenia ceny gazu albo wielkości dostaw. Konflikt przyniósł poważne straty Turkmenistanowi, pozbawionemu zaplanowanych dochodów i zmuszonemu wstrzymać wydobycie na 195 złożach⁴³.

Obecnie władzom zależy przede wszystkim na zwiększeniu eksportu gazu, co wymaga wszakże poważnych nakładów finansowych. Wsparcie Azjatyckiego Banku Rozwoju może przyczynić się do uzyskania finansów niezbędnych do realizacji projektu, łagodząc ryzyko polityczne z inwestycyjnego punktu widzenia. Rurociąg stwarza też Turkmenistanowi okazję do wykorzystania potencjału ludnościowego i ekonomicznego Indii oraz pogłębia jego więź z tym państwem⁴⁴. Współpraca z takimi partnerami jak Indie czy Chiny pozwoli Turkmenistanowi jeszcze bardziej uniezależnić się od nacisków ze strony Rosji⁴⁵, co jest zgodne z prowadzoną od lat polityką Aszchabadu⁴⁶. Powstanie gazociągu TAPI pomoże Turkmenistanowi w dywersyfikacji odbiorców surowca, co dla surowcowej polityki Aszchabadu wydaje się celem szczególnie istotnym.

⁴² *US Firms Eye TAPI Project*, Natural Gas Asia, 12 VI 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/us-firms-eye-tapi-project>, 8 X 2013. Firma doradcza GCA stwierdziła, że pole gazowe Jolotan-Osman zawiera pomiędzy 4 a 14 bln m³ gazu, z prawdopodobnymi zasobami surowca wysokości ok. 6 bln m³. Zob. R. François, *Turkmenistan. Gas under pressure*, ESISC Analysis, 21 XII 2009, s. 1, [online] <http://www.esisc.org/upload/publications/analyses/turkmenistan-gas-under-pressure/1.%20TURKMENISTAN%20GAS%20UNDER%20PRESSURE%2021-12-09.pdf>, 18 IV 2014.

⁴³ W. Górecki, *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, Warszawa 2014, s. 63-64, *Prace OSW*, nr 48. U podłoża rosyjsko-turkmeńskiego konfliktu gazowego leżało także dążenie Rosji do objęcia kontroli nad planowanym rurociągiem Wschód–Zachód, mającym połączyć złożę Jolotan z wybrzeżem Morza Kaspijskiego. Moskwa obawiała się, że w przyszłości gazociąg mógłby stać się częścią szlaku transkapijskiego, popieranego przez USA i UE. Zob. tamże.

⁴⁴ M. Joshi, *Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline. Possibility or Pipe Dream?*, Gateway House, XI 2011, s. 9, [online] <http://www.gatewayhouse.in/sites/default/files/Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India%20Pipeline%20Possibility%20or%20Pipe%20Dream.pdf>, 30 IX 2013.

⁴⁵ Turkmenistan stał się partnerem strategicznym Chin, co zwiększyło jego bezpieczeństwo. Zob. J. Skrzyp, *Wielki marsz Państwa Środka ku pozycji globalnego ośrodka siły*, „Przegląd Geopolityczny” 2012, Vol. 5, s. 67.

⁴⁶ Turkmenistan przez lata dążył do dywersyfikacji siatki gazociągów. Już w 1997 roku został uruchomiony liczący 200 km gazociąg Korpeże–Kurtkuj do Iranu, obliczony na przesył 8 mld m³ rocznie. Zob. W. Górecki, *Coraz dalej...*, s. 63.

Stąd też to Turkmenistan jest jednym z największych zwolenników projektu, silnie zaangażowanym w popieranie jego powstania.

Afganistan

Afganistan jest niewątpliwie „najsłabszym ogniwem” gazociągu TAPI, podobnie jak innych możliwych rurociągów, mogących w przyszłości połączyć Azję Środkową i Południową⁴⁷. Realizacji projektu TAPI zagraża przede wszystkim brak bezpieczeństwa, destabilizujący odbudowujące się po latach konfliktów państwo. We wsparciu kruchej stabilizacji pomocne mogą się okazać bogactwa naturalne Afganistanu, postrzegane jako filar suwerenności ekonomicznej i główne źródło finansowania sił bezpieczeństwa Afganistanu w następnych dekadach. W 2010 roku pojawiły się informacje o odkryciu w Afganistanie złóż minerałów i surowców o wartości rynkowej szacowanej na 3 bln USD. Szczególnie obiecujące są złoża żelaza, miedzi, cynku, litu i kobaltu (ponad 900 mld USD) oraz ropy naftowej i gazu ziemnego (ponad 200 mld USD). Barierą dla ich eksploatacji są jednak obawy inwestorów, mające swoje źródło w braku bezpieczeństwa. Dużą aktywność wykazują w Afganistanie państwowe koncerny z Chin i Indii, startujące do przetargów o eksploatację złóż⁴⁸. Wydaje się, że państwa te mogą w największym stopniu wpłynąć na odbudowę Afganistanu⁴⁹.

Według projektów rurociąg TAPI miałby przechodzić przez obszary, gdzie handel narkotykami jest powszechny, a faktyczną władzę sprawują narkotykowi baronowie⁵⁰. Z uwagi na potencjalne niebezpieczeństwo Afganistan planuje wysłać kilkutyśięczne oddziały sił bezpieczeństwa w celu ochrony gazociągu. Sytuacja w państwie nie rodzi nadziei na krótką nawet stabilizację i bardzo realne jest zagrożenie ze strony stale rosnących w siłę talibów. Wycofanie się Amerykanów może oznaczać początek kolejnego etapu wewnętrznych walk i ekonomicznego upadku państwa. Oznaczałoby to zniweczenie kilkunastoletnich prób stabilizacji, osiąganey (choć tylko częściowo) dzięki wydatnej zagranicznej pomocy. Pomysł tranzytu surowca przez

⁴⁷ Tytułem przykładu można podać pomysł budowy ropociągu biegnącego z Azji Centralnej w stronę Oceanu Indyjskiego, przedstawiony w latach 90. XX wieku. Najkorzystniejsza trasa miałaby przecinać Iran, lecz to rozwiązanie zostało zawetowane przez USA. Jedyną możliwą alternatywą pozostawała trasa wiodąca przez Afganistan, co budziło z kolei poważne obawy. Zob. J. Maresca, *Wszystko z powodu ropy (Wystąpienie Wiceprezesa UNOCAL w siedzibie Kongresu St. Zjednoczonych 12 luty 1998 r.)*, „Rurociągi” 2002, nr 1-2.

⁴⁸ M.A. Piotrowski, *Problemy regionalnego wymiaru stabilizacji Afganistanu*, „Biuletyn PISM” 2011, Vol. 839, nr 90, [online] http://www.pism.pl/files/?id_plik=8398, 9 X 2013. Szczególnie duże znaczenie posiada energetyczna współpraca z Indiami, zorientowana m.in. na pomoc sąsiadowi w wydobywaniu ropy naftowej i gazu ziemnego.

⁴⁹ Znaczna część złóż surowców została odkryta stosunkowo niedawno. Afganistan posiada m.in. potencjalnie nadające się do eksploatacji rezerwy gazu ziemnego, wynoszące 36,462 mld stóp sześciennych. Zob. J.C.K. Daly, *Afganistan. Przyszły korytarz energetyczny?*, Portal Stosunkimiedzynarodowe.info, 21 VIII 2012, [online] http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,1364,Afganistan_przyszly_korytarz_energetyczny, 26 XI 2013.

⁵⁰ Zob. M. Joshi, *Turkmenistan-Afghanistan...*, s. 11.

terytorium Afganistanu oznacza szereg istotnych inwestycji i kosztów związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa.

Pakistan oddziela od Afganistanu tzw. Linia Duranda (nieuznana *de iure* przez Kabul), wytyczona jeszcze w XIX wieku. Choć Islamabad nie jest zainteresowany istnieniem silnego Afganistanu (choćby ze względu na mniejszość pasztuńską), to zdaje sobie sprawę z tego, że dzięki pokojowi w tym państwie możliwe byłoby gospodarcze zbliżenie z Azją Centralną, a w szczególności z bogatym w gaz Turkmenistanem. Afgańsko-pakistańska kooperacja byłaby w tym zakresie pewną przeciwwagą dla rosnącej regionalnej pozycji Iranu i Indii, choć trzeba mieć na uwadze, że większość afgańskich polityków obwinia właśnie Pakistan za istniejące problemy.

Rząd Afganistanu docenia irański wkład w odbudowę zniszczonego państwa, lecz pozostaje sceptycznie nastawiony wobec swojego ambitnego sąsiada. Do sojuszu z Afganistanem dążą Indie, pragnące wzmocnić to państwo w celu stworzenia przeciwwagi dla Pakistanu i zniszczyć przejawy fundamentalizmu islamskiego. Nie ulega wątpliwości, że poprzez obecność w Afganistanie rząd w Delhi zamierza „wziąć w kleszcze” Pakistan. Rząd Hamida Karzaja wybrał Indie na strategicznego partnera w regionie. Indie to jedyne silne państwo na tym terenie, przez Afgańczyków uważane za sojusznika. Mimo krytyki ze strony świata muzułmańskiego Indie są najważniejszym partnerem Afganistanu w Azji⁵¹.

Poprawa sytuacji ekonomicznej ludności Afganistanu jest, obok siły wojsk rządowych i skuteczności działań administracji, kluczowym warunkiem, aby sytuacja polityczna w Afganistanie mogła się ustabilizować, co jest konieczne wobec nasilenia się walk z talibami⁵². Według szacunków ekspertów dzięki rurociągowi TAPI Afganistan będzie mógł zyskać ok. 500 mln USD rocznie z tytułu opłat tranzytowych. Afgańscy urzędnicy twierdzą, że ludność zamieszkała w wioskach leżących wzdłuż przyszłego rurociągu może pomóc chronić rurociąg, a sama będzie generować energię elektryczną bezpośrednio z otrzymywanego z Turkmenistanu gazu⁵³. **Poza poprawą bezpieczeństwa energetycznego inwestycja wpłynie więc również na zwiększenie liczby miejsc pracy w ubogim i wyniszczonym konfliktami państwie.**

⁵¹ J. Gajda, *Co dalej...* Problemem są stosunki afgańsko-pakistańskie. W czerwcu 2008 roku Hamid Karzaj ostrzegł, że Afganistan dokona inwazji na Pakistan w celu zniszczenia kryjówek talibów, którzy odbudowują swoje siły przy granicy afgańsko-pakistańskiej. Chociaż już wcześniej Kabul zarzucał wielokrotnie władzom w Islamabadzie brak efektywnego zwalczania terrorystów, ta wypowiedź prezydenta Karzaja należała do najostrzejszych i doprowadziła do pogorszenia relacji między państwami. Zob. *Gazociąg Iran-Pakistan-Indie. Wybór polityczny czy ekonomiczny?*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, s. 18, [online] www.bbn.gov.pl/download.php?s=1&id=1859, 1 X 2013, za: A. Dzisiów-Szuszczukiewicz, M. Trzpił, A. Łomanowski, *Gazociąg Iran-Pakistan-Indie. Wybór polityczny czy ekonomiczny?*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2008, Vol. 23, nr 3.

⁵² M. Garztecki, Ł. Szozda, *Świat islamu i nowe zagrożenia*, „Sprawy Międzynarodowe” 2007, nr 2, s. 20.

⁵³ T. Rejepova, *Turkmenistan and Afghanistan...* Zarówno afgańska armia, jak i policja nie są jeszcze zdolne do zapewnienia bezpieczeństwa rurociągowi. Pojawił się projekt, aby infrastruktura była chroniona przez specjalną firmę; w celu zapewnienia nieprzerwanych dostaw surowca konieczne byłoby kilka tysięcy funkcjonariuszy. Zob. A. Głogowski, *Af-Pak. Znaczenie...*, s. 177.

W 2014 roku siły NATO (ISAF)⁵⁴ miały wycofać się z Afganistanu, przez co sytuacja wewnętrzna w tym państwie mogłaby znacznie się zaostriżyć⁵⁵. Misja NATO od lat wspiera afgański rząd, stabilizując w znacznej mierze sytuację w państwie⁵⁶. Warto zauważyć, że pod koniec 2013 roku władze Afganistanu, mimo sporu wokół tej kwestii, zgodziły się na pozostawienie kilkunastotysięcznych sił w tym państwie. Brak zgody oznaczałby przyjęcie tzw. Opcji Zero, a więc ewakuację wszystkich amerykańskich wojsk, a obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa spocząłby wówczas na armii i policji Afganistanu, które mogłyby nie sprostać zagrożeniom. Obecność sił zbrojnych USA może jednak okazać się niewystarczająca, by zapewnić bezpieczeństwo gazociągowi TAPI; talibowie mogą jednakże próbować zdyskontować fakt przejścia rurociągu, czerpiąc zyski z jego eksploatacji. Niemożność pokonania talibów może bowiem zrodzić chęć ustalenia *modus vivendi*, obejmującego także wykorzystywanie rurociągowej inwestycji.

Pakistan

Pakistan i Indie od zakończenia II wojny światowej pozostają w konflikcie o Kaszmir, który rzutuje na relacje zarówno polityczne, jak i ekonomiczne obu państw, pozostających w stanie określanym jako „uporczywa rywalizacja”⁵⁷. Kaszmir, będący w przeważającej części muzułmańską krainą, podzielony jest pomiędzy oba państwa; w jego indyjskiej części działa silny zbrojny ruch separatystyczny, podsycany przez Pakistan. Konflikt o Kaszmir był zarzewiem trzech wojen pomiędzy Indiami i Pakistanem⁵⁸, a w XXI wieku kolejny konflikt był bliski wybuchu⁵⁹. Z uwagi na fakt posiadania przez oba państwa broni jądrowej i środków jej przenoszenia ewentualna wojna mogłaby mieć poważne i nieprzewidywalne konsekwencje⁶⁰. Idea współpracy gospodarczej pomiędzy Pakistanem i Indiami⁶¹ byłaby zatem próbą przewyciężenia wzajemnej wrogości dla osiągnięcia wspólnych, żywotnych celów.

⁵⁴ ISAF (Międzynarodowe Siły Wsparcia Bezpieczeństwa) to misja NATO w Afganistanie, ustanowiona w grudniu 2001 roku przez Radę Bezpieczeństwa ONZ.

⁵⁵ Na temat dalekosiężnych skutków wycofania sił NATO z Afganistanu zob. E. Brattberg, *Europe, Afghanistan and the Transatlantic Relationship after 2014*, Stockholm 2013.

⁵⁶ Szerzej zob. V. Smělá, *NATO role in post – 2014 Afghanistan*, Praha 2013, s. 5.

⁵⁷ Zob. A. Kuszewska, *Indie i Pakistan w stosunkach międzynarodowych. Konflikty, strategie, bezpieczeństwo*, Warszawa 2013, s. 10, 124, *Engram*.

⁵⁸ W 1999 roku doszło do konfliktu w Kargil, określanego niekiedy jako czwarta wojna indyjsko-pakistańska. Zob. A. Głogowski, *Pakistan. Historia i współczesność*, Kraków 2011, s. 110, *Societas – Księgarnia Akademicka*, 26.

⁵⁹ Inne punkty zapalne w relacjach indyjsko-pakistańskich to problem przynależności położonego na granicy obu państw lodowca Siaczen oraz zachodniej części tzw. Wielkiego Rannu o nazwie Sir Creek, a także tzw. wodny terroryzm. Zob. szerzej: A. Kuszewska, *Indie i Pakistan...*, s. 153-157.

⁶⁰ M. Garztecki, Ł. Szozda, *Świat islamu...*, s. 23-24.

⁶¹ Oba państwa łączy rozwijająca się wymiana handlowa (Pakistan przyznał Indiom Klauzulę Najwyższego Uprzywilejowania).

Zasoby gazu ziemnego w Pakistanie wynosiły pod koniec 2011 roku zaledwie ok. 700 mld m³ (produkcja to, według danych z tego roku, ok. 39,2 mld m³; konsumpcja jest do niej wielkościowo zbliżona)⁶². Bezpieczeństwo rurociągu TAPI zarówno w Pakistanie, jak i w sąsiednim Afganistanie może być zagrożone – wojska wierne rządowi w Islamabadzie byłyby wówczas ważnym elementem ochrony inwestycji (szczególne problemy mogą ujawnić się na odcinku biegnącym przez Beludżystan, gdzie dochodziło już do ataków na rurociągi, np. w lutym 2011 roku). Grupy bojowników mogą wziąć na cel również gazociąg TAPI, w związku z czym konieczne będzie stworzenie rezerw na pokrycie zaistniałych strat. Spowoduje to z pewnością problemy związane z kosztami ubezpieczeń za szkody wywołane przez ataki terrorystyczne⁶³. Jak pokazał przykład Iraku, obiekty infrastruktury energetycznej nierzadko są celem takich ataków⁶⁴.

Niezależnie od projektu TAPI proponowany jest także rurociąg Turkmenistan–Afganistan–Tadżykistan–Chiny, omijający zarówno Indie, jak i Pakistan. Islamabad, mając nadzieję na dostawy gazu, z dezaprobatą przyjmuje projekt będący dowodem znaczenia tak kluczowego konsumenta energii, jakim są Chiny. Pakistański sekretarz stanu ds. zagranicznych Jalil Abbas Jilani stwierdził, że TAPI jest „istotny” i „niezbędny” dla Pakistanu. Z drugiej jednak strony Pakistan stara się reaktywować wspomniany projekt rurociągu Iran–Pakistan–Indie⁶⁵. Władze w Islamabadzie wyraziły jednocześnie swoje wsparcie dla ponadregionalnych korytarzy energetycznych, a część z nich musi oprzeć się na surowcach sprowadzanych z Turkmenistanu.

Ze względu na swoje geostrategiczne położenie Pakistan może stać się istotnym „korytarzem energetycznym” w regionie. Przesył surowca do Chin, Bangladeszu i Indii jest więc dużą szansą dla wciąż słabego ekonomicznie Pakistanu. Korzyści wynikające z opłat tranzytowych oznaczają potencjalne zyski, podobnie jak dalsze ocieplanie relacji z Indiami. Silniejszy ekonomicznie Pakistan może także pomóc w utrzymaniu pokoju i pobudzaniu aktywności gospodarczej w Afganistanie po wycofaniu stamtąd sił NATO⁶⁶. Wobec coraz trudniejszej sytuacji ekonomicznej oraz trudności związanych z zapewnieniem politycznej stabilności w Pakistanie możliwe jest jednak nie tylko zaniechanie realizacji gazociągu TAPI, ale również jeszcze większy wzrost niepokojów w regionie.

Indie

Indie, jako ostatnie w kolejności państwo, na terenie którego ma znaleźć się gazociąg TAPI, są znaczącym konsumentem energii i, jako importer, konkurentem sąsiednich Chin. Potwierdzone zasoby gazu ziemnego wynosiły w Indiach pod koniec

⁶² *BP Statistical Review...*, s. 20, 22–23.

⁶³ M. Joshi, *Turkmenistan-Afghanistan...*, s. 12.

⁶⁴ Sytuacja stałego zagrożenia prowadzi do wzrostu cen surowców, stanowiąc wręcz swego rodzaju „dodatek terrorystyczny”. Zob. J. Pyka, *Rola Rosji w zapewnieniu globalnego bezpieczeństwa energetycznego*, [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowej*, red. P. Mickiewicz, P. Sokołowska, Toruń 2010, s. 158.

⁶⁵ *New Chinese...*

⁶⁶ M. Munir, M. Ahsan, S. Zulfqar, *Iran-Pakistan...*, s. 174–175.

2011 roku ok. 1,3 bln m³. Produkowały one wówczas ok. 46,1 mld m³ gazu, a konsumowały ok. 61,1 mld m³⁶⁷. Szybko rozwijająca się gospodarka Indii wymagała coraz większych dostaw energii, w tym gazu ziemnego. Dostrzegając potencjalne korzyści wynikające z realizacji projektu TAPI, Indie podjęły się nawet zapewnienia bezpieczeństwa rurociągowi.

Na sytuację polityczną i gospodarczą Indii od lat rzutuje sąsiedztwo Pakistanu, z którym pozostają one w konflikcie od wycofania się Anglików w 1947 roku. W sierpniu 2013 roku stosunki pomiędzy Indiami i Pakistanem uległy pogorszeniu, co uniemożliwiło bilateralne rozmowy na temat powstania gazociągu TAPI⁶⁸. USA wezwały Pakistan do udziału w rozmowach i przyspieszenia realizacji gazociągu TAPI (a także odłożenia projektu rurociągu Iran–Pakistan), jednak napięcia na linii Nowe Delhi–Islamabad okazały się zbyt poważną przeszkodą⁶⁹.

Niepodległe Indie od początku nastawione były na zacieśnienie współpracy z Afganistanem, mając na uwadze wzmocnienie tego, mogącego stanowić przeciwwagę dla Pakistanu, państwa, co zarazem pomogłoby osłabić wpływy fundamentalizmu islamskiego. Dążenia te z niepokojem obserwowane są przez rząd w Islamabadzie, świadomy tego, że poprzez obecność w Afganistanie, mającą przybrać formę strategicznego partnerstwa, rząd w Delhi zamierza „wziąć w kleszcze” Pakistan. Warto przy tym zauważyć, że Indie to jedyne silne państwo regionu, które przez Afgańczyków uważane jest za sojusznika. Są one zarazem najważniejszym partnerem Afganistanu w Azji i to pomimo krytyki tego stanu rzeczy ze strony świata muzułmańskiego⁷⁰. Taki kształt relacji może jednak postawić pod znakiem zapytania planowany przebieg gazociągu TAPI.

Dla Indii gazociąg będzie zdecydowanie tańszą⁷¹ i ekonomicznie bardziej wydajną opcją niż import LNG drogą morską. Wzrost ilości dostaw gazu ziemnego pozwoli zaspokoić od 12,5% do 16% przyszłego zapotrzebowania na ten surowiec. Niezależnie od tych korzyści rurociąg TAPI stanowi dobrą okazję do zacieśnienia relacji gospodarczych Indii i Pakistanu⁷², co zwiększy wzajemne zaufanie i zmniejszy ryzyko wybuchu konfliktu zbrojnego.

Wśród pomysłów modyfikujących zakładaną trasę rurociągu znalazła się idea dociągnięcia TAPI do granicy z Kazachstanem, co wiązałoby się z możliwością jego wydłużenia aż do Rosji. Minister spraw zagranicznych Kazachstanu Jerlan Ydrysov stwierdził,

⁶⁷ *BP Statistical Review...*, s. 20, 22-23. Znaczącym importerem gazu do Indii mógłby być Katar, jednak cena surowca pochodzącego z tego państwa jest zbyt wysoka dla Indii.

⁶⁸ *India Calls TAPI Project „Real Time Investment”*, Natural Gas Asia, 3 IX 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/india-calls-tapi-project-real-time-investment>, 26 IX 2013.

⁶⁹ *Pakistan Backs Out of TAPI Pipeline Talks*, Natural Gas Asia, 22 VIII 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/pakistan-backs-out-of-tapi-pipeline-talks>, 26 IX 2013.

⁷⁰ J. Gajda, *Co dalej...*

⁷¹ Początkowa cena żądana przez Turkmenistan była jednak zbyt wysoka dla strony indyjskiej. Zob. *Perspectives on Caspian Oil and Gas Development*, „International Energy Agency Working Paper Series” 2008, XII, s. 38.

⁷² M. Joshi, *Turkmenistan-Afghanistan...*, s. 10.

że doniesienia o przystąpieniu jego państwa do projektu gazociągu TAPI są przedwczesne, choć – jak dodał – Astana popiera ten projekt⁷³.

Chęć dołączenia do projektu TAPI wyraził również Bangladesz, nieposiadający na swoim terytorium dużych zasobów gazu⁷⁴. Studium wykonalności przeprowadziło państwowe Gas Transmission Company Ltd. (GTCL). Bangladesz wysłał wniosek, wyrażając zainteresowanie przyłączeniem się do inwestycji w celu zapewnienia alternatywnego źródła energii. Przyłączenie się Bangladeszu do TAPI może jednak nie być opłacalne. Alternatywę dla gazociągu stanowi import LNG z Bliskiego Wschodu⁷⁵, jednak nie jest nią już rurociąg łączący Bangladesz z Indiami i Birmą, którego budowa nie doszła do skutku.

Rosja

Istniejąca przez dwie dekady po upadku ZSRR zależność miała swoje źródło w rozwiniętej sieci rurociągowej, będącej wyrazem dominacji Rosji na obszarze Azji Środkowej. Moskwa upatruje w gazociągu TAPI kolejne wzmocnienie pozycji Turkmenistanu, który po zbudowaniu gazociągu do Chin w 2009 roku pragnąłby również przesyłać paliwo do Pakistanu i Indii w sposób niezależny od infrastruktury rosyjskiej. Na tle innych republik środkowoazjatyckich, które odzyskały niepodległość po rozpadzie ZSRR, Turkmenistan prowadzi najbardziej niezależną politykę, w czym pomocne są posiadane przez niego zasoby surowcowe. Realizacja TAPI jest istotnym, ale nie zasadniczym posunięciem w stronę jeszcze większej niezależności władz w Aszchabadzie od Moskwy.

Perspektywa dodatkowego gazociągu służącego do transportu turkmeńskiego gazu do Chin dodatkowo osłabia pozycję Rosji, chcącej być kluczowym dostawcą surowca do Państwa Środka. Turkmeński gaz eksportowany do Chin jest tani, ponieważ władze w Pekinie postanowiły sfinansować rurociąg łączący te dwa państwa, potrącając koszty amortyzacji od ceny zakupu surowca. Od 2009 roku Moskwa nie tylko utraciła częściowo kontrolę nad dostawami turkmeńskiego gazu, przesyłanego odtąd do nowego odbiorcy – Chin, lecz również straciła w pewnym stopniu możliwość oddziaływania na tamtejszy rynek, napotykając na konkurencję w postaci Aszchabadu. Podczas szczytu Szanghajskiej Organizacji Współpracy w Pekinie w dniach 6-8 czerwca 2012 roku prezydent Rosji Władimir Putin bezskutecznie szukał porozumienia ze stroną chińską odnośnie do ceny surowca⁷⁶.

Co ciekawe, Moskwa już w 2010 roku zadeklarowała pomoc w realizacji gazociągu TAPI; Gazprom wyraził gotowość do zaprojektowania, budowy lub jakiegokolwiek innego udziału w tej inwestycji (rosyjska delegacja przebywała w Islamabadzie, gdzie toczyły się rozmowy w sprawie projektowanego gazociągu). Należy sądzić, iż

⁷³ *Kazakhstan Denies it is Joining TAPI Pipeline*, Natural Gas Asia, 29 III 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/kazakhstan-denies-it-is-joining-tapi-pipeline>, 9 X 2013.

⁷⁴ W 2011 roku zasoby tego surowca wynosiły ok. 300 mld m³, a produkcja zaledwie 20,1 mld m³ (przy porównywalnym poziomie konsumpcji). Zob. *BP Statistical Review...*, s. 20, 22-23.

⁷⁵ *Bangladesh Drops Plan to Join TAPI Pipeline*, Natural Gas Asia, 2 II 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/bangladesh-drops-plan-to-join-tapi-pipeline>, 5 X 2013.

⁷⁶ *New Chinese...*

Rosji mogło zależeć na tym, aby turkmeński gaz nie mógł trafić do rurociągu Nabucco⁷⁷, przy czym, z drugiej strony, władze w Moskwie chciały również wesprzeć powstanie gazociągu Iran–Pakistan⁷⁸. W przypadku tej inwestycji perspektywa realizacji TAPI może się oddalić, a nawet zostać zniweczona, na czym zyska Iran – od lat będący sojusznikiem Rosji.

Zainteresowanie Rosji projektem (w styczniu 2011 roku, podczas wizyty prezydenta Afganistanu w Moskwie, przedstawiciele Rosji publicznie lobbowali udział Gazpromu w projekcie TAPI)⁷⁹ może w dłuższej perspektywie zwiększyć perspektywy realizacji inwestycji, co jednak nie przesądza o jej finalizacji. Ważne jest również znaczenie Indii w rosyjskiej polityce; celem Moskwy pozostaje import surowców energetycznych na subkontynent, co przy uwzględnieniu potencjału ludnościowego importera oznaczałoby wymierne korzyści dla Rosji. Zaangażowanie w projekt TAPI, podobnie jak perspektywiczny eksport ropy naftowej do Indii, znacznie poszerzałoby możliwości rozwoju rosyjskiego sektora energetycznego, przynosząc korzyści wszystkim uczestnikom inicjatyw. Świadczyłoby to zarazem o znaczeniu azjatyckiego kierunku dostaw rosyjskich surowców, bardziej rozwojowego niż europejski i korzystnie sytuującego Rosję w Nowej Wielkiej Grze na strategicznym obszarze Azji.

PERSPEKTYWY REALIZACJI INWESTYCJI

Projekt gazociągu TAPI miał być gotowy ok. połowy drugiej dekady XXI wieku; zakończenie inwestycji miało nastąpić w 2014 roku, później termin przesuwany był na 2016, 2017 lub 2018 rok. Problemem stała się sprawa opłat tranzytowych⁸⁰, oznaczających poważne zyski dla Afganistanu czy Pakistanu, podobnie jak sprawa finansowania całej inwestycji. USA złożyły ofertę sfinansowania części projektu przez Export-Import Bank oraz Overseas Private Investment Corporation⁸¹; należy zauważyć, że ważną rolę w realizacji inwestycji mógłby odegrać Traktat Karty Energetycznej⁸², zrzeszający pań-

⁷⁷ P. Escobar, *Eurazjatycka partia...* Rosja od lat forsuje Gazociąg Południowy (South Stream), konkurujący z posiadającym podobną trasę przebiegu projektem Nabucco. Ta ostatnia inicjatywa nie została jednak poparta przez azerskie konsorcjum Szach Deniz, które w 2013 roku opowiedziało się za projektem TAP (Trans-Adriatic Pipeline).

⁷⁸ C.A. Fitzpatrick, *Who Will Be Tapped By TAPI*, Natural Gas Asia, 24 VII 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/who-will-be-tapped-by-tapi>, 8 X 2013.

⁷⁹ M. Menkiszak, *Afgański problem Rosji, Federacja Rosyjska wobec problemu Afganistanu po roku 2001*, Warszawa 2011, s. 35–36, *Prace OSW*, nr 38.

⁸⁰ Poważne rozbieżności co do opłat tranzytowych pojawiły się również w przypadku projektu rurociągu Iran–Pakistan–Indie. Zob. Z. Asghar, A. Nazuk, *Iran-Pakistan-India Gas Pipeline. An Economic Analysis in a Game Theoretic Framework*, cz. 2, „The Pakistan Development Review” 2007, Vol. 46, nr 4, s. 539.

⁸¹ R.G. Palau, *The TAPI...*, s. 4.

⁸² Stanowi o tym art. 10 cz. 3 *Traktatu Karty Energetycznej*, Centrum Informacji Europejskiej, [online] [http://www.cie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/6B3A3EEAC258311CC1256E850053662D/\\$file/Traktat_Karty_Energetycznej.pdf?Open](http://www.cie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/6B3A3EEAC258311CC1256E850053662D/$file/Traktat_Karty_Energetycznej.pdf?Open), 11 IV 2014.

stwa także spoza Europy i zapewniający określone ramy prawne. Inwestycja byłaby lepiej zabezpieczona, co przyczyniłoby się do przywrócenia zaufania inwestorów⁸³.

Kluczowe znaczenie będą mieć wszakże konkurencyjne projekty. Indie zaproponowały zmianę projektu TAPI, zgodnie z którą długość rurociągu wzrosłaby, obejmując terytoria Kazachstanu i Uzbekistanu, co godzi w politykę Turkmenistanu, pragnącego inwestować w nowe trasy przesyłowe. Rurociąg łączący Iran i Pakistan również osłabia zainteresowanie inicjatywą TAPI. Zasadnicze znaczenie posiada jednakże niestabilna i nieprzewidywalna sytuacja w Afganistanie, sprawiająca, że realizacja projektu TAPI oznaczałaby pojawienie się niezwykle wysokich obciążeń finansowych, zarówno dla bezpośrednich uczestników inicjatywy, jak i dla stron zainteresowanych jego budową⁸⁴.

Należy również zwrócić uwagę na problem konkurencyjnego projektu z udziałem Chin. Wydaje się, iż dla Turkmenistanu doraźne zyski ze zmniejszenia, przy pomocy Chin, zależności od Rosji grożą zastąpieniem trudnego patronatu rosyjskiego równie niewygodnym patronatem chińskim⁸⁵. Rurociąg Turkmenistan–Północny Afganistan–Tadżykistan–Chiny, pomimo niewątpliwych korzyści, okazać się może w dalszej perspektywie niekorzystny dla Aszchabadu.

Wskazane alternatywne inicjatywy rurociągowo oraz istniejące spory angażujące państwa, przez terytorium których ma biec rurociąg, poważnie utrudniają jego realizację, niezależnie od kłopotów finansowych. Niestabilny Afganistan jest niewątpliwie zasadniczą przyczyną niepowodzeń w realizacji inwestycji, choć ataki terrorystyczne mogą zostać przeprowadzone również na terytorium Pakistanu. Działania muzułmańskich ekstremistów, których liczne ugrupowania znajdują się na afgańsko-pakistańskim pograniczu, mogą zarówno zdestabilizować prace, jak i dążyć do zniszczenia ukończonego już i biegnącego po powierzchni ziemi rurociągu. Wspomniane sposoby zapewnienia bezpieczeństwa powstałej infrastrukturze mogą okazać się niewystarczające, generując za to konieczne i stałe koszty.

PODSUMOWANIE

Rurociąg TAPI to ambitny, choć bardzo trudny do zrealizowania projekt, pozwalający integrować skonfliktowane ze sobą i w części niestabilne państwa azjatyckie. Realizacja tej inwestycji pozwoliłaby pobudzić gospodarki zainteresowanych państw, co szczególne znaczenie miałoby dla zmagającego się z wieloma problemami Afganistanu. Gazociąg zbliżyłby zwaśnione ze sobą od dekad Indie i Pakistan, dając większe nadzieje na

⁸³ D. Bochkarev, *Building a Case...* Były sekretarz stanu USA Henry Kissinger, odnosząc się do śmiałego projektu trasy wiodącej przez Afganistan i Pakistan, stwierdził, że jest to *tryumf nadziei nad doświadczeniem*, D. Yergin, *The Quest...*, s. 78.

⁸⁴ *Индия, Иран и Пакистан рушат туркменскую конструкцию ТАПИ*, Мировая Политика и Ресурсы, 21 III 2013, [online] <http://www.wpr.ru/archives/category/truboprovody/tapi>, 2 X 2013.

⁸⁵ Zob. A. Jarosiewicz i in., *Chiny a Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, Warszawa 2013, s. 29, *Prace OSW*, nr 45.

ich przyszłe pokojowe współistnienie. Zasobny w gaz Turkmenistan zyskałby kolejnych odbiorców swojego surowca, zwiększając niezależność od Rosji i od konieczności tranzytu gazu przez Uzbekistan i Kazachstan. Wysoki koszt inwestycji zmusiłby, co prawda, zainteresowane państwa do zwiększenia wysiłków na rzecz ochrony rurociągu i związanej z nim infrastruktury, jednak można założyć, że w razie zrealizowania projektu koszty mimo to zwróciłyby się.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa należy stwierdzić, że powstanie gazociągu TAPI jest obecnie możliwe, choć najpoważniejszą przeszkodą pozostaje „najsłabsze ogniwo” inwestycji, jakim jest Afganistan. Państwo to od kilkudziesięciu lat zmagą się z bardzo poważnymi zagrożeniami zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi, będąc obecnie narażone na ataki pragnących przejąć nad nim kontrolę talibów. Wycofanie wojsk NATO z niestabilnego i ogarniętego konfliktem państwa może dodatkowo pogorszyć wewnętrzną sytuację Afganistanu. Będący w budowie lub nawet ukończony gazociąg może stać się przedmiotem ataków terrorystycznych, w związku z czym istotny problem stanowi kwestia zapewnienia jego ochrony. Jest to bezsprzecznie większe zagrożenie dla jego powstania niż istniejące trudności finansowe.

Poważną przeszkodą stającą na drodze do realizacji projektu TAPI jest konkurencja, jaką stanowią gazociągi Iran–Pakistan–Indie (IPI) oraz Turkmenistan–Północny Afganistan–Tadżykistan–Chiny. Ten drugi wariant nie uwzględnia jednak Indii, które są ważnym importerskim nośnikiem energii, zdolnym do porozumienia się w tej sprawie z wrogiem przez lata Pakistanem. Należy stwierdzić, że pomimo wsparcia ze strony USA szanse na realizację inwestycji są niewielkie. Klęska projektu TAPI mogłaby przypominać w pewnym stopniu los gazociągu Nabucco, będącego również ambitnym, lecz nazbyt ryzykownym przedsięwzięciem. Podobnie jak w przypadku tamtej europejskiej inwestycji, zrzeszającej wiele zainteresowanych państw, również na projekcie gazociągu TAPI cieniem kładą się partykularne interesy uczestników, nieobojętnych na inicjatywy sąsiednich graczy.

Dzieje projektu gazociągu TAPI to zaledwie jedna z odsłon Nowej Wielkiej Gry na obszarze Azji Centralnej. Udział w projekcie USA i poparcie płynące z tego źródła może jednak okazać się niewystarczające między innymi z uwagi na możliwość zaognienia sytuacji w Afganistanie, i to pomimo obecności tam sił amerykańskich. Pomocny mógłby być udział w inwestycji Gazpromu, jednak niestabilny Afganistan stanowi trudną do pokonania barierę dla potencjalnych projektów, niezależnie od formy i zakresu zewnętrznego wsparcia. Należy jednak sądzić, że utrzymana zostanie tendencja to rozwoju projektów energetycznych na linii północ–południe, korzystnych zarówno dla dostawców i odbiorców końcowych, jak i dla pogrążonych często w kryzysie i zagrożonych upadkiem państw tranzytowych.

Losy projektu TAPI ukazują również znaczenie dwóch najbardziej ludnych państw świata jako odbiorców surowców energetycznych. Chiny oraz Indie – państwa szybko bogacące się i notujące coraz większe zapotrzebowanie na nośniki energii, są (i będą w przyszłości) kluczowymi inspiratorami inicjatyw w dziedzinie przesyłu energii. Ich zasoby finansowe oraz wzrastające zapotrzebowanie umożliwią rozwój szeregu innych, słabszych państw Azji. Niezależnie od powodzenia projektu TAPI na wsparcie

mocarstw-odbiorców mogą liczyć kolejne inicjatywy, których zasadniczym celem jest dostawa surowców. Poparcie USA jest tu ważnym, ale niekoniciecznym warunkiem powodzenia poszczególnych projektów. Rozwijające się państwa Azji w głównej mierze same będą kształtować politykę energetyczną na Nowej Wielkiej Szachownicy.

BIBLIOGRAFIA

- Asghar Z., Ayesha N., *Iran-Pakistan-India Gas Pipeline. An Economic Analysis in a Game Theoretic Framework*, cz. 2, „The Pakistan Development Review” 2007, Vol. 46, nr 4.
- Bangladesh Drops Plan to Join TAPI Pipeline, Natural Gas Asia, 2 II 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/bangladesh-drops-plan-to-join-tapi-pipeline>.
- Bochkarev D., *Building a Case for the Trans-Afghan Gas Corridor*, Natural Gas Asia, 27 VII 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/building-a-case-for-the-trans-afghan-gas-corridor>.
- BP Statistical Review of Global Energy, VI 2013, [online] http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/statistical-review/statistical_review_of_world_energy_2013.pdf.
- Brattberg E., *Europe, Afghanistan and the Transatlantic Relationship after 2014*, Stockholm 2013.
- Daly J.C.K., *Afganistan. Przyszły korytarz energetyczny?*, Portal Stosunkimiedzynarodowe.info, 21 VIII 2012, [online] http://www.stosunkimiedzynarodowe.info/artukul,1364,Afganistan_przyszly_korytarz_energetyczny.
- Dziśiów-Szuszczkiewicz A., Trzpił M., Łomanowski A., *Gazociąg Iran-Pakistan-Indie. Wybór polityczny czy ekonomiczny?*, „Międzynarodowy Przegląd Polityczny” 2008, Vol. 23, nr 3.
- Escobar P., *Eurazjatycka partia szachów*, Kresy.pl, 19 I 2012, [online] <http://www.kresy.pl/publicystyka,analizy?zobacz/eurazjatycka-partia-szachow>.
- Fitzpatrick C.A., *Lack of Transparency. Reported Spills Plague Turkmenistan as TAPI Still Awaits a Major*, Natural Gas Europe, 16 V 2013, [online] <http://www.naturalgaseurope.com/turkmenistan-tapi-pipeline>.
- Fitzpatrick C.A., *Who Will Be Tapped By TAPI*, Natural Gas Asia, 24 VII 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/who-will-be-tapped-by-tapi>.
- Formation of SPV (TAPI Limited) for the TAPI Pipeline Project and to permit GAIL India Ltd. to join the SPV, Press Information Bureau, Government of India, 7 II 2013, [online] <http://www.pib.nic.in/newsite/erelease.aspx?reid=92067>.
- Foster J., *Afghanistan, the TAPI Pipeline, and Energy Geopolitics*, „Journal of Energy Security” 2010, 23 III, [online] http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&id=233:afghanistan-the-tapi-pipeline-and-energy-geopolitics&catid=103:energysecurityissuecontent&Itemid=358.
- François R., *Turkmenistan. Gas under pressure*, ESISC Analysis, 21 XII 2009, [online] <http://www.esisc.org/upload/publications/analyses/turkmenistan-gas-under-pressure/1.%20TURKMENISTAN%20GAS%20UNDER%20PRESSURE%202012-12-09.pdf>.
- Gajda J., *Co dalej z Afganistanem? Rywalizacja mocarstw pod Hindukuszem*, Konflikty.wp.pl, 24 IX 2012, [online] <http://konflikty.wp.pl/kat,1020347,page,4,title,Co-dalej-z-Afganistanem-Rywalizacja-mocarstw-pod-Hindukuszem,wid,14953199,wiadomosc.html>.

- Garztecki M., Szozda Ł., *Świat islamu i nowe zagrożenia*, „Sprawy Międzynarodowe” 2007, nr 2.
- Gaz popłynie do Indii przez Pakistan*, „Rzeczpospolita” 2010, 11 XII.
- Gazociąg Iran-Pakistan-Indie. Wybór polityczny czy ekonomiczny?*, Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, [online] www.bbn.gov.pl/download.php?s=1&id=1859.
- Gazociąg przyniesie pokój w Azji? Nowe umowy gazowe Turkmenistanu*, Wyborcza.pl, 25 V 2012, [online] http://m.wyborcza.biz/biznes/1,106501,11794839,Gazociag_przyniesie_pokoj_w_Azji__Turkmenistan_podpisal.html.
- Głogowski A., *Af-Pak. Znaczenie zachodniego pogranicza pakistańsko-afgańskiego dla bezpieczeństwa regionalnego w latach 1947-2011*, Kraków 2012, Societas – Księgarnia Akademicka, 49.
- Głogowski A., *Pakistan. Historia i współczesność*, Kraków 2011, Societas – Księgarnia Akademicka, 26.
- Górecki W., *Coraz dalej od Moskwy. Rosja wobec Azji Centralnej*, Warszawa 2014, Prace OSW, nr 48.
- India Calls TAPI Project „Real Time Investment”*, Natural Gas Asia, 3 IX 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/india-calls-tapi-project-real-time-investment>.
- Iran, Pakistan Stress the Need for Gas Pipeline*, Natural Gas Asia, 25 IX 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/iran-pakistan-stress-the-need-for-gas-pipeline>.
- Jarosiewicz A., Falkowski M., *Wielka gra wokół Turkmenistanu*, Warszawa 2008, Punkt Widzenia – Ośrodek Studiów Wschodnich.
- Jarosiewicz A. i in., *Chiny a Azja Centralna. Dorobek dwudziestolecia*, Warszawa 2013, Prace OSW, nr 45.
- Joshi M., *Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India Pipeline. Possibility or Pipe Dream?*, Gateway House, XI 2011, [online] <http://www.gatewayhouse.in/sites/default/files/Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India%20Pipeline%20Possibility%20or%20Pipe%20Dream.pdf>.
- Kazakhstan Denies it is Joining TAPI Pipeline*, Natural Gas Asia, 29 III 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/kazakhstan-denies-it-is-joining-tapi-pipeline>.
- Kuszevska A., *Indie i Pakistan w stosunkach międzynarodowych. Konflikty, strategie, bezpieczeństwo*, Warszawa 2013, Enggram.
- Łupińska J., *Iran straszy Indie budową gazociągu do Chin*, Portal Spraw Zagranicznych, 17 I 2009, [online] <http://www.psz.pl/tekst-23270/Iran-straszy-Indie-budowa-gazociagu-do-Chin>.
- Maresca J., *Wszystko z powodu ropy (Wystąpienie Wiceprezesa UNOCAL w siedzibie Kongresu St. Zjednoczonych 12 luty 1998 r.)*, „Rurociągi” 2002, nr 1-2.
- Menkiszak M., *Afgański problem Rosji, Federacja Rosyjska wobec problemu Afganistanu po roku 2001*, Warszawa 2011, Prace OSW, nr 38.
- Młynarski T., *Bezpieczeństwo energetyczne w pierwszej dekadzie XXI wieku. Mozaika interesów i geostrategii*, Kraków 2011.
- Munir M., Ahsan M., Zulfqar S., *Iran-Pakistan Gas Pipeline. Cost-Benefit Analysis*, „Journal of Political Studies” 2013, Vol. 20.
- New Chinese Pipeline Proposal. Implications in Central Asia, Afghanistan and Beyond*, Natural Gas Asia, 21 VI 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/china-pipeline-proposal-implications>.

- Pakistan Backs Out of TAPI Pipeline Talks*, Natural Gas Asia, 22 VIII 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/pakistan-backs-out-of-tapi-pipeline-talks>.
- Palau R.G., *The TAPI Natural Gas Pipeline. Status and Source of Potential Delays*, [online] https://www.cimicweb.org/Documents/CFC%20AFG%20Social%20Well-being%20Archive/CFC_Afghanistan_TAPI_Feb12.pdf.
- Perspectives on Caspian Oil and Gas Development*, „International Energy Agency Working Paper Series” 2008, XII.
- Piotrowski M.A., *Problemy regionalnego wymiaru stabilizacji Afganistanu*, „Biuletyn PISM” 2011, Vol. 839, nr 90, [online] http://www.pism.pl/files/?id_plik=8398.
- Pyka J., *Rola Rosji w zapewnieniu globalnego bezpieczeństwa energetycznego*, [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowej*, red. P. Mickiewicz, P. Sokołowska, Toruń 2010.
- Rejepova T., *Turkmenistan and Afghanistan Sign Agreement Over TAPI Gas Pipeline*, The Central Asia-Caucasus Analyst, 9 VIII 2013, [online] <http://www.cacianalyst.org/publications/field-reports/item/12790-turkmenistan-and-afghanistan-sign-agreement-over-tapi-gas-pipeline.html>.
- Russia Keen to Execute Iran-Pakistan Pipeline Project*, Natural Gas Asia, 19 IX 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/russia-keen-to-execute-iran-pakistan-pipeline-project>.
- Sen Sarma A., *Uncertainty Still Looms Large Over TAPI*, „ICWA Issue Brief” 2012, 28 IX.
- Siddique A., *Hurdles Remain For TAPI Gas Project*, Radio Free Europe/Radio Liberty, 23 V 2012, [online] <http://www.rferl.org/content/hurdles-for-tapi-pipeline-project/24590971.html>.
- Skrzyp J., *Wielki marsz Państwa Środka ku pozycji globalnego ośrodka siły*, „Przegląd Geopolityczny” 2012, Vol. 5.
- Smělá V., *NATO role in post – 2014 Afghanistan*, Praha 2013.
- Sumara A., *Pokojowy gazociąg TAPI*, Inżynieria.com, 25 V 2012, [online] <http://paliwa.inzynieria.com/cat/1/art/32297/pokojowy-gazociag-tapi>.
- TAPI Gas Pipeline. A Project in the Midst of Conflict*, Natural Gas Asia, 27 I 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/tapi-gas-pipelinea-project-in-the-midst-of-conflict-4373>.
- TAPI Pipeline Deal Signed*, Natural Gas Asia, 23 V 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/tapi-pipeline-deal-signed-5647>.
- Traktat Karty Energetycznej*, Centrum Informacji Europejskiej, [online] [http://www.cie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/6B3A3EEAC258311CC1256E850053662D/\\$file/Traktat_Karty_Energetycznej.pdf?Open](http://www.cie.gov.pl/HLP/files.nsf/0/6B3A3EEAC258311CC1256E850053662D/$file/Traktat_Karty_Energetycznej.pdf?Open).
- Turkmenistan lobbuje gazociąg do Indii i Pakistanu*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 15 XII 2010, [online] <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2010-12-15/turkmenistan-lobbuje-gazociag-do-indii-i-pakistanu>.
- US Backs TAPI But Not Iran-Pakistan Pipeline*, Natural Gas Asia, 6 III 2013, [online] <http://www.naturalgasasia.com/us-backs-tapi-but-not-iran-pakistan-pipeline>.
- US Firms Eye TAPI Project*, Natural Gas Asia, 12 VI 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/us-firms-eye-tapi-project>.
- US Reiterates Support for TAPI Pipeline*, Natural Gas Asia, 17 VIII 2012, [online] <http://www.naturalgasasia.com/us-reiterates-support-for-tapi-pipeline>.
- Wołowska A., *Kaspijska ropa i gaz – realia pod koniec roku 2000*, Ośrodek Studiów Wschod-

nich im. Marka Karpia, 14 IV 2001, [online] <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/prace-osw/2001-04-15/kaspijska-ropa-i-gaz-realia-pod-koniec-roku-2000>.

Yergin D., *The Quest. Energy, Security, and the Remaking of the Modern World*, New York 2011.

Индия, Иран и Пакистан рушат туркменскую конструкцию ТАПИ, Мировая Политика и Ресурсы, 21 III 2013, [online] <http://www.wpru.ru/archives/category/truboprovody/tapi>.

Dr Łukasz WOJCIESZAK – absolwent prawa, europeistyki i amerykanistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 2008 roku uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych w Instytucie Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UJ. Związany z Politechniką Świętokrzyską w Kielcach. Główne zainteresowania badawcze: polityka wschodnia Polski i Unii Europejskiej, bezpieczeństwo energetyczne.